

בית המדרש הווירטואלי (V.B.M) ע"ש ישראל קושיצקי שלייד ישיבת הר עציון שיעורים בדרכיה: אישה והלכה

צוות דרכיה, לורי נוביק

קול אישה (3): בהקשרים שונים

באיזה אופן הקשרים שונים משפיעים על דיני קול אישה? האם ההלכה שונה בהקשר של שירה דתית?

- [לחצו כאן](#) כדי לראות גרסה מעודכנת של השיעור עם כלי למידה נוספים באתר דרכיה
- [הרשמו כאן](#) לניוזלטר כדי לקבל עוד עדכונים ותכנים ממיזם דרכיה.
- נשמח לקבל הערות והארות [כאן](#).

מאת לורי נוביק | עריכה: הרב עזרא ביק, אילנה אלצפן, ושיינע גולדברג
תרגום: שיראל גרסון | עריכה בעברית: עדיה בלנק

ההקשר כגורם הלכתי

באילו מצבים קיים איסור קול אישה?

במאמרנו זה, האחרון בסדרה, נבחן תחילה כיצד הקשרים שונים משפיעים על דיני קול אישה, ולאחר מכן נתמקד בהקשרים דתיים. לעיתים, פסיקה הלכתית שנובעת מהקשר מסוים מאפשרת לאישה לשיר גם מתוך התחשבות בשמירת ההלכה של הגבר.

במאמר הראשון בסדרה, ראינו את טענת הרב משה ליכטנשטיין שאיסור קול אישה חל רק במצב של קירוב דעת או כשהשיר הוא "כזה המדגיש את חושניותה ונשיותה של הזמרת בעבור המאזין". לפי טענה זו, יש מקום להתיר שירת אישה כאשר אין במהותה קירוב הדעת.

עם זאת, גם הפוסקים שאינם מתירים לגבר לשמוע קול אישה אפילו כשאין חשש לקירוב דעת, עשויים לראות את האיסור כתלוי בהקשר באחת או יותר מן הדרכים הבאות:

א. אישה מוכרת או שניתן לראותה – מימרא בגמרא מדגישה את המראה כגורם לעוררות מינית:

סוטה ח ע"א

האמר רבא: גמירי, דאין יצר הרע שולט אלא במה שעניו רואות.

הראב"ה מביא שיטה המגבילה את איסור קול אישה על בסיס עקרון זה:

ראב"ה א ברכות עו

ואומר אני דטעמא דאע"ג [דאף על גב] דאין הקול נראה לעין מיהו הרהור איכא [עם זאת הרהור]... ויש מפרשים מפני שדרכו להביט בה כשמנגנת. משמע דלברכה אינו אסור בשאינו מביט, אבל להביט אסור.

כאשר הגבר אינו יכול לראות את האישה השרה, פוחת החשש למחשבות ולרגשות בלתי ראויים, וייתכן שבכך פוחתת גם חומרת האיסור.¹ הציץ אליעזר מביא טיעון זה כבסיס להתיר לגבר להקשיב להקלטה של שירת אישה:

שו"ת ציץ אליעזר ה, ב

ניתן גם לומר שכל שלא כנגדה מותר אפילו כשיודעה ומכירה מכיון שמיהת לא יוכל לבוא להסתכל

¹מהר"ם שיק אה"ע נג

באינו רואה אותה בפניה ואינה מכירה נראה דאין חשש כלל

בה... יש אבל צד דיון להתיר שלא בפניה עפ"י [על פי] האמור בראב"ה.

אולם הרב עובדיה יוסף טוען כי במצב שבו הגבר מכיר את האישה השרה, או אפילו רק יודע איך היא נראית, ייתכן שיהיה לו אסור לשמוע אותה אפילו אם לא ניתן לראותה באותו הרגע:

שו"ת יביע אומר א, ו
ד"ב יודעה ומכירה" [סוטה ח ע"ב] אפי' [לן] ע"י [על ידי] תמונה אסור לשמוע קולה בגרמפון או ברדיו, אבל אם אינו מכירה מותר, ואין בזה משום קול באשה ערוה.

במצב שבו הגבר אינו מכיר את המראה החיצוני של האישה, הרב עובדיה אינו רואה צורך להימנע משמיעת הקלטה של קולה. לפי דעה זו ולפי דעות דומות החוששות לקול אישה כאשר ניתן לראות את האישה, שירת אישה בוודא עשויה להעלות שאלה של איסור קול אישה, בניגוד להקלטת שמע בלבד.

ב. קול שלא עבר שינוי – ההלכה בנוגע לגבר השומע קול אישה עשויה להיות תלויה גם בשאלה אם הוא שומע את קול האישה ממש כפי שהוא, או אם הקול מוקלט או עבר שינוי כלשהו.

בשיעור הראשון בסדרה זו, ראינו את טענת הרב יעקב ברייש כי שיר הנשמע ברדיו שונה במהותו משיר הנשמע בהופעה חיה. עם זאת, בעניין איסור קול אישה הוא סובר שאין הבדל בין שמיעה רגילה לשמיעה באמצעי טכנולוגי, שכן ההנאה מקול אדם ברדיו עשויה להיות זהה להנאה מקול הנשמע בהופעה חיה:

שו"ת חלקת יעקב אורח חיים ל
איני יודע שום היתר בזה – אף על גב דמבואר בסוטה ח' א' אמר רבא גמירי אין יצ"ה [יצר הרע] שולט אלא במה שענינו רואות זה דוקא לענין להרהר אחרי' [ה] אח"כ [אחר כך], אבל כששומע את קולה והוא נהנה זה הוא האיסור והו"י ערוה... דאף באינו רואה האשה ואין מכירה אסור לשמוע קולה...

עם זאת, ראינו לעיל כי הרב עובדיה יוסף מקל בקול אישה הנשמע ברדיו או בהקלטה, ומתיר להאזין לו אם הגבר אינו מכיר את המראה של הזמרת. כך כותב גם הרב אליעזר ולדנברג, ומציין כי האלמנט הטכנולוגי הקיים בקול אישה הנשמע ברדיו עשוי להוות עילה חלקית להקל, אף שהוא מתנה זאת ככוונת הגבר.

שו"ת ציצ' אליעזר ה, ב
ועוד זאת כשהקול הוא ע"י [על ידי] הרדיו נראה טעם נוסף להתיר מפני שאין זה קול האשה ממש... דהקול ששומעים אינו קול האדם, דקול האדם חולף ונעלם ונהפך לזרם משתנה וגלי האויר משתנים לזרמים חשמליים קטנים ושוב מתחלפים הזרמים החשמליים לגלי – אויר וחוזר ונוצר מחדש גלי – קול... וא"כ [ואם כך] הרי יוצא שאין אנו שומעים בכלל בהרדיו את הקול המקורי של האשה כי אם ההברה של הקול, ולכן יש מקום לצידוד היתר בזה מתוך לימוד ק"ו [קל וחומר] ממה שמצינו שאין יוצאין בכגון דא לענין מצוה כשמיעת קול שופר וקריאת המגילה משום דנחשב זה כקול הברה בעלמא, וא"כ עא"כ [ואם כן, על אחת כמה וכמה] שלא יחשב בכזאת לעון של שמיעת קול ערוה... ובלבד שלא יתכוין ליהנות....

באופן כללי, לא ניתן לקיים מצווה שדורשת שמיעה באמצעות קול שנשמע ברדיו. ייתכן, אם כך, שמעמדו ההלכתי של קול הנשמע דרך רדיו אינו זהה לזה של קול אנושי חי.

בדיון על שימוש באמצעי הגברה בזמן קריאת מגילה, כותב הרב שלמה זלמן אויערבך כי ייתכן שקול הנשמע במיקרופון יקבל מעמד הלכתי פחות מזה של קול רגיל מאחר שהמיקרופון משנה את הקול באמצעות זרם חשמלי.

מנחת שלמה א, יט
קול הרמקול אמנם נחשב מעשה האדם המדבר אך אינו בגדר "קול אדם"... שקול האדם המדבר נפסק ונעלם לגמרי מן העולם אלא שבקולו גרם רק לשנות אנרגיה חשמלית הגורם לבסוף באופן מכני לזעזע ממברנה ע"י [על ידי] מגנט... דאין זה חשוב כלל כשומע קול אדם.

הרב שמואל הבר מציע כי לפי שיטה זו ניתן להקל בקול אישה במידת הצורך (למשל, כאשר על הגבר להשתתף באירוע שבו נשים שרות):

הרב שמואל הבר, את צנועים חכמה, חלק ב' עמ' תעג
וודאי שלא נגזור מדעתנו קול מלאכותי גם אם הוא דומה ממש לקול האשה... ולכן נלע"ד [נראה לפי
עניות דעתי] שיש מקום להקל בשעת הצורך לשמוע גם דרך רם קול...

המחמירים בשמיעת קול אישה ברדיו או בהקלטה אינם רואים את הרמקול כסיבה להקל בעניין, מאחר שכפי
שכותב הרב בריישי, הגבר עדיין עשוי ליהנות ממנו כמו מקול רגיל שלא עבר שינוי.

מנגד, הפוסקים הסוברים שמבחינה טכנית איסור קול אישה מתייחס רק לקול שלא עבר שינוי, עשויים להסתמך
על טיעון זה כבסיס להקל גם בצפייה של סרטונים המציגים נשים שרות.

**ג. שירת סולו – קול אישה הנשמע כחלק ממקהלה ועל כן קשה להבדיל ולהבחין דווקא בו, חמור פחות מאשר
מצב שבו קול אישה נשמע לבדו.**

סברה זו לקוחה מן העקרון המופיע בגמרא בנושא שמיעת קול שופר, שלפיו לא ניתן לשמוע שני קולות בו זמנית.
מצד אחד, שני אנשים אינם יכולים לקרוא בתורה בו זמנית, מאחר שבאופן זה אף אחד מהם לא יישמע בבירור.
מצד שני, הגמרא מכירה גם במקרים יוצאי דופן שבהם השומע יכול להבדיל בין שני קולות.

מגילה כא ע"ב
תנו רבנן: בתורה אחד קורא ואחד מתרגם, ובלבד שלא יהא אחד קורא ושנים מתרגמין [רש"י: משום
דתרי קלי לא משתמע]... ובהלל ובמגילה – אפילו עשרה קורין ועשרה מתרגמין. מאי טעמא? כיון
דחביבה – יהבי דעתייהו ושמעיהו [נותנים דעתיהם ושומעים].

לפי העקרון של "תרי קלי לא משתמע" – שני קולות אינם נשמעים (כלומר אינם ניתנים להבחנה זה מזה), ייתכן
שגבר השומע מקהלת נשים לא עובר על איסור קול אישה מאחר שהוא אינו שומע אף אחד מקולותיהן באופן
ברור.

עם זאת, ייתכן שגם כאן היכרות בין הגבר לאישה משפיעה. הגמרא מעלה סברה כי אפשר להצליח לשמוע
ולזהות קולות של דברים שחשובים לנו ושאלנו מכירים היטב גם כשמעורבים עם קולות אחרים, כגון קול החזן
בהלל ושל הקורא במגילה. אולי גבר עשוי להיות מסוגל להבחין בקול של אחת מהנשים כשהוא מאזין לו במיוחד.

נוסף על כך, רש"י מפרש את הגמרא המגנה נשים וגברים שהיו שרים יחד לאחר החורבן כעבירה על איסור קול
אישה, אף שהנשים המתוארות שם היו שרות בקבוצה:

רש"י סוטה מח ע"א ד"ה כאש בנעורת
[זמרי נשי ועני גברי] כאש בנעורת – לפי שהעונה מטה אזנו לשמוע את המזמר לענות אחריו ונמצאו
האנשים נותנים לבם לקול הנשים וקול באשה ערוה

מדבריו של רש"י עולה כי הוספת קולות של נשים אחרות אינה מפחיתה את חומרת איסור קול אישה, לפחות
לא כאשר גברים מאזינים כדי לענות להן. לאור זאת, בתשובה שעוד נשוב אליה בהרחבה, כותב הרב יחיאל
יעקב ויינברג על מחלוקת בשאלה אם אדם יכול לסמוך על שירת נשים במקהלה כבסיס להקל באיסור קול אישה.

שו"ת שרידי אש א, עז
נאמר לי כי הגאון הצדיק ר"ע [רבי עזריאל] הילדסהיימר ז"ל וכן הגרש"ר [הגאון הרב שמשון רפאל]
הירש ז"ל בפרנקפורט על נהר מיין התירו בזמירות קודש לזמר יחד, והטעם משום דתרי קלא לא
משתמע וכוון שמזמרים יחד אין חשש איסור, אבל לא נחה דעתי בזה.

קהילות רבות סומכות על פסיקת הרב הילדסהיימר והרש"ר הירש, על אף אי הנחת שמבטא השרידי אש בנוגע
לכך. כך לדוגמה, הרב יהודה הנקין כותב כי אפשר ששירת נשים השרות יחד תאפשר להקל יותר. עם זאת,
הוא מוסיף שאם גבר יצטרף לשירה, ניתן יהיה להקל אף יותר:

הרב יהודה הנקין, להבין את הצניעות (ירושלים: אורים, 2008), 61.
שתי נשים ומעלה השרות יחד עדיפות על אישה השרה סולו, משום הקושי לשמוע כל את מהן בבירור...
ועדיף שהגבר או הגברים יצטרפו לשירת הנשים מאשר שיאזינו באופן פסיבי.

שילוב

ראינו שעל כל יהודי לשקול את התוכן, ההקשר והמטרה של שירתו. ביחס לאיסור קול אישה, מציין הרב הנקין כי אפשר ללמוד על גורם ההקשר מתוך קריאה מדויקת בפסוק בשיר השירים המובא בגמרא כמקור לאיסור קול אישה:

בני בנים ד מאמר כ
“כי קולך ערב ומראיך נאוה” מובא בברכות (כד, א) כאסמכתא ל”קול באשה ערוה”. פירוק הכתוב למרכיביו מגלה, לדעתי, את התכונות של קול באשה ערוה בצורתה החריפה והמגרה ביותר, והן: (א) אשה (ב) יחידה (ג) המשמיעה את קולה (ד) הערב (ה) בכוונה להנאות (ו) לגבר יחיד (ז) המתכוון לשמוע (ח) וליהנות מקולה (ט) ונהנה מראייתה. כל אלה הם צדדים להחמיר, וכשנגדם צדדים להקל.

שיר דתי

השאלה האחרונה שיש לבחון היא כיצד תוכן או הקשר של קדושה משפיע על הלכות קול אישה. כבסיס לדיון זה, הבה נעמיק במקורות על מהות השירה הדתית, תוך הבנת השייכות שלה לדיני קול אישה.

שירים של שמחה

שירים יכולים להיות כלי רב עוצמה לנתינת הלל ושבח לקב”ה מתוך שמחה. לאורך התנ”ך מתוארים מספר מקרים שבהם מנהיגי העם משבחים את ה' בשירה. **פתחנו** את סדרת השיעורים הזאת בהתייחסות לשניים מן המשמעותיים ביותר: שירת מרים הנביאה בשירת הים, ושירת דבורה. השירים הללו מהווים תקדים לתפילת **הלל**,² שבה אנו אומרים פרקי תהילים במועדים ובזמנים של גאולה ניסית.

השירה היא אחד מתפקידי הלוויים בבית המקדש, וכן מובא בגמרא כי השיר הוא כלי ייחודי לעבודת ה' בשמחה.³ ברוח זו, בספר תהילים מודגש שוב ושוב כי עלינו לשיר לה' שיר חדש.⁴ שירו של ה' מצוי עמנו, ואנו עונים בכך שאנו שרים לו שיר הודיה משלנו.⁵

כבר בימי הביניים ניתן לראות כי הזמירות היו חלק מהותי מסעודת השבת.

אורחות חיים א דין סעודת שבת שחרית
ואחר הקדוש פותחין בקול רם לכבוד השבת מזמורים... ויש מוסיפין עוד מזמורים אחרים ואח”כ [ואחר כך] בוצעין על הלחם

גם בבית הכנסת בולטת שירת שבח והלל לה', עד כדי כך שחז”ל מתייחסים אליו כמקום רינה.⁶

רש”י ברכות ו ע”א
במקום רנה – בבית הכנסת, ששם אומרים הצבור שירות ותשבחות בנעימת קול ערב.

באותה הרוח, אנו למדים כי יש לבחור חזן בעל קול ערב:

תענית טז ע”א

² פסחים קטז ע”א
ת”ר [תנו רבנן] הלל זה מי אמרו? ר”א [רבי אליעזר] אומר משה וישראל אמרוהו בשעה שעמדו על הים ... רבי אלעזר המודעי אומר דבורה וברק אמרוהו בשעה שעמד עליהם סיסרא

³ ערכין יא ע”א
אמר רב יהודה אמר שמואל: מניין לעיקר שירה מן התורה?... רב מתנה אמר מהכא: “תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה ובטוב לבב” (דברים כ”ח, מז), איזו היא עבודה שבשמחה ובטוב לבב? הוי אומר: זה שירה.

⁴ ראו גם בתהילים ל”ג, ג; צ”ח, א; קמ”ט, א.

תהלים צ”ו, א–ב

שירו לה' שיר חדש שירו לה' כל הארץ, שירו לה' ברכו שמו בשרו מיום ליום וישועתו.

⁵ ראו גם בתהילים כ”ח, ז

תהלים מ”ב, ט

יומם וצוה ה' חסדו ובלילה שירו עמי תפלה לאל חיי.

⁶ מהרי”ל מנהגים ליקוטים

בבתי כנסיות לרגלים ולמועדים מצוה לשיר ולנגן שירות ותשבחות לכבוד המלך גדול ונורא יתברך.

אין מורידין לפני התיבה אלא אדם הרגיל. (איזהו רגיל?) רבי יהודה אומר: ויש לו נעימה, וקולו ערב, ובקי לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים, ולשנות במדרש בהלכות ובאגדות, ובקי בכל הברכות כולן.

עם זאת, הפוסקים מדגישים כי על כישוריו המוזיקליים של החזן לשמש כאמצעי להלל ולשבח את ה'. אל לשיקולים מוזיקליים להפוך למטרה בפני עצמה או להתעלות על שיקולים חשובים יותר, כגון יראת שמיים.⁷

קינות

שירים תופסים מקום נכבד גם בזמנים של צער, כאשר בטקסי אבל היו שרים קינות. ירמיהו הנביא חיבר בעצמו קינות, ומדבריו נראה כי לרוב היו אלה הנשים שקוננו:

ירמיהו פרק ט, טז
פה אָמר ה' צְבָאוֹת הַתְּבוֹנָנוּ וְקָרָאוּ לְמִקְוֹנוֹת וַתְּבוֹאֶינָה וְאֶל הַחֲכָמוֹת שָׁלְחוּ וַתְּבוֹאֶנָּה.

במשנה במסכת מועד קטן מובא כי מקוננות המשיכו להוביל את אמירת הקינות בסגנון קריאה ומענה (מקוננת אחת אומרת חלק מהקינה וכל השאר עונות לה) בזמן המשנה, וכן היו נשים שנקראו "המענות" שהיו אומרות קינות יחדיו.⁸ בראשי חודשים, חנוכה ופורים אמירת הקינות הייתה מוגבלת יותר:

משנה מועד קטן ג, ט
בראשי חדשים בחנוכה ובפורים מענות ומטפחות בזה ובזה (אבל) לא מקוננות נקבר המת לא מענות ולא מטפחות איזהו עיני שכולן עונות כאחת קינה שאחת מדברת וכולן עונות אחריה שנאמר (ירמיה ט') ולמדנה בנותיכם נהי ואשה רעותה קינה

שירים דתיים ואיסור קול אישה

ראינו לעיל כמה היבטים הנוגעים להקשר שעשויים להקל את החששות באיסור קול אישה. האם הלכות קול אישה שונות כאשר מדובר בשירים בעלי תוכן דתי, או שירים בהקשר של קדושה?

יש שיחשבו מיד על שירת מרים ושירת דבורה כתקדים להקל בדיני קול אישה כאשר מדובר בשירים דתיים, אולם הדוגמאות הללו אינן מספקות תקדים הלכתי ברור.

באופן כללי, המונח "שירה" הוא רחב ביותר, כך שלרוב לא ניתן לדעת האם השיר היה נאמר בדיבור, בדקלום או בשירה עם מוזיקה.

כמו כן, בהתאם לפשט הפסוק, המדרש מציין שמרים שרה עם הנשים.⁹ לאור האפשרות הזו, שירתה לא יכולה להיות תקדים לעניין קול אישה מכיוון שדיני קול אישה אינם רלוונטיים בהיעדר גברים:

⁷ שו"ת הרשב"א א, רטו

...אם שליח צבור זה שמח בלבו על שנותן השבח וההודאה לשם בקול ערב ובנעימה ושמח מתוך יראה תבוא עליו ברכה. שאחד מן הדברים המחויבין למי שמורידין לפני התיבה הוא שיש לו נעימה וקולו ערב...אבל צריך להתפלל בכובד ראש...לפיכך שליח צבור זה אם שמח ועומד ביראה וכדכתיב (תהלים ב) עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה הרי זה משובח. אבל אם מתכוין להשמיע קולו ושמח לקולו **שישמעו** העם וישבחוהו הרי זה מגונה. ועליו ועל כיוצא בו נאמר (ירמיה י"ב) נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה....

שו"ת הרא"ש ד, כב

אבל נתרעמתי כי חזני הארץ הזאת הם להנאתם, לשמוע קול ערב, ואפילו הוא רשע גמור אינן חוששין, רק שיהיה נעים זמירות; והקב"ה אומר: "נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה" (ירמיהו י"ב, ח).

⁸ במסכת שמחות מובא כי אפילו במצב שבו אין קרובי משפחה המעוניינים לקחת אחריות כלכלית על הלוייה, המקוננות הן חלק מהדרישות המינימליות הבסיסיות:

מסכתות קטנות מסכת שמחות י"ד, ז

... קוברין אותה אצל בעלה, מפני שבעלה חייב במזונותיה ובפירקונה ובקבורתה, רבי יהודה אומר בשני חליין ומקוננות.

⁹ במקומות אחרים לאורך התנ"ך יש שימוש בשפה דומה כדי לתאר נשים המקבלות את פניהם של גיבורי המלחמה בשירה. לדוגמה:

פסיקתא זוטרתא שמות בשלח טו

שבזמן שאחת מתחלת וכולן עונות הוא ותען.

שמואל א י"ח, ז–ז

וַיְהִי בַּבֹּאֶם בְּשׁוּב דָּוִד מִהַכּוֹת אֶת הַפִּלִּשְׁתִּי וַתַּצְאָנָה הַנָּשִׁים מִכָּל עָרֵי יִשְׂרָאֵל לִשׁוֹר [לְשִׁיר] וְהִמְחִלּוּת לְקִרְאָת שְׁאוּל הַמֶּלֶךְ בְּתַפְסִים בְּשִׁמְחָה וּבְשִׁלְשִׁים. וַתַּעֲנֶינָה הַנָּשִׁים הַמְּשַׁחֲקוֹת וַתֹּאמְרֶנָּה הִכָּה שְׁאוּל בַּאֲלָפוֹ [בְּאֶלְפִּין] וְדָוִד בְּרַבְבֵּיתוֹ.

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח – מסכתא דשירה פרשה י
כשם שאמר משה שירה לאנשים כך אמרה מרים שירה לנשים

בנוגע לשירת דבורה, הרב יששכר איילנבורג דוחה את האפשרות שהיא יכולה להיות מקור תקדימי לנשים
השרות שירים דתיים, משום שבהיותה נביאה, לדבורה היה היתר אלוקי ייחודי לשירה:

שו"ת באר שבע באר מים חיים ג
ואל תשיבני מדכתיב ותשר דבורה וברק בן אבינועם וגו' כמו שנשאלתי מן אשה משכלת. כי יש לומר
על פי הדבור שאני [שונה]....

לבסוף, ייתכן כי המקוננות השמיעו את הקינות באופן הדומה יותר לדיבור או לדקלום ופחות לשירה. המשנה
לעיל מתארת שאחת "מדברת" וכולן עונות אחריה. אם כן, אין הדבר יכול לספק בסיס להקל בהלכות קול אישה
בהקשר של שירים דתיים.

שיטות מנוגדות

ההתייחסות להקשרים דתיים כשונים מהקשרים של חול בכל הנוגע לקול אישה יכולה להוביל לגישה מקילה
יותר או לגישה מחמירה יותר:

א. שיטה מקילה – מצד אחד, שירים דתיים הם קטגוריה ייחודית בהלכות מוזיקה ושירה, ובאופן כללי מתייחסים
אליהם בצורה מקילה יותר מאשר לשירה אחרת.

אחת הסיבות לכך היא שאנו מצפים שבאווירה של קדושה ההנהגות תהיה מעודנת ומבוקרת יותר, ועל כן אולי
ניתן לחשוש פחות לקירוב דעת ולהקל יותר בעניין קול אישה.

כך כותב החיד"א, בהתבססו על גמרא שלפיה אין חוששים שגבר בא לידי הרהור עבירה בזמן ששורה השכינה:

נדה יג ע"א
.... כיון דבעיתי לא אתי להרהורי. והכא מאי בעיתותא איכא? ... ואיבעית אימא: ביעתותא דרביה,
ואב"א [ואי בעית אימא]: ביעתותא דשכינה

תרגום
.... כיון שמתירא, לא בא להרהורים. וכאן מהי היראה שיש [לו]? ... ואם תרצה, אמור: יראה מרבו,
ואם תרצה אמור: יראה מהשכינה

החיד"א מרחיק לכת אף יותר ומציע שאיסור קול אישה אינו חל בזמן שאדם מודע לשכינה וירא ממנה:¹⁰

חיד"א, דבש לפי ק, יט
קול באשה ערוה אם יש השראת שכינה דאיכא אימתא דשכינתא כתבו המפרשים דשריא לאשה
לנגן... דכיון דאיכא אימתא דשכינה ליכא הרהור... וא"כ [ואם כן] מותרים אנשים ונשים לשורר יחד....
"שמעו מלכים האזינו רוצים אנכי לה' אנכי אשירה..." וכ"ת [וכי תימא] קול באשה ערוה, לז"א [לזה
אומר] "אנכי לה'" אני מרכבה לשכינה והנבואה דברה. ולכן אנכי אשה אשירה ואין לחוש דאימתא
דשכינה חופף עלינו וליכא הרהורים [שופטים ה', ג]... ובזה פירש בני ידידי הרב כמהר"ר [כבוד מורנו
הרב רבי] ישעיה נר"ו [נטריה רחמנא ופרקיה] פ' [פירש] "רני ושמחי בת ציון" [זכריה ב', יד] גם אשה
בת ציון ולא תחוש לקול אשה "כי הנני בא ושכנתי בתוך" ויש השראת שכינה וליכא הרהורים.

אומנם לפי הגיון זה, באופן תיאורטי, ייתכן שיהיה מותר לנשים גם לשיר שירת נבואה סולו, אך החיד"א מתייחס
כאן למעשה רק לשירה משותפת של גברים ונשים.¹¹

¹⁰ ניתן למצוא כאן.

¹¹ מקור נוסף המצוטט לעיתים קרובות הוא של הרב אהרון טולדו, מחבר ספר "דברי חפץ", המציע אפשרות מוגבלת יותר
להקל בכך. לשיטתו, העבירה על איסור קול אישה תלויה בכוונה, ועל כן אין חשש כאשר גבר שומע אישה השרה לעצמה
שירים דתיים. במקרה זה אין כוונתו ליהנות משירתה, בשונה ממצב שבו נשים שרות יחד בנוכחות גברים שאליו הוא

ב. שיטה מחמירה בדברים שבקדושה – מצד שני, בהקשרים של קדושה אנו חוששים יותר להפרעות של ענייני ערוה. מסיבה זו הגמרא מדגישה את חשיבות הצניעות במיוחד בזמן קריאת שמע. על מקור זה מתבססת שיטת היראים הרואה את איסור קול אישה כחל במיוחד במצבים שבהם אדם קורא קריאת שמע, לומד או מתפלל.

ספר יראים סימן שצב
ואמר שמואל קול באשה ערוה דכתיב "כי קולך ערב" פי'רוש] קול של שיר וכל הני פירש רב יהודאי גאון ז"ל לענין ק"ש [קריאת שמע], הלכך אסור לומר ק"ש [קריאת שמע] או דבר קדושה בשמיעת קול שיר של אשה. ובעונותינו בין הגוים אנו יושבים ו"עת לעשות לה' הפרו תורתך" [תהלים קי"ט, קנו] הלכך אין אנו נזהרים מללמוד בשמיעת קול נשים ארמיות.

לדעתו, מותר לגבר לקרוא קריאת שמע וכדומה בזמן שאישה שרה רק אם אין לו ברירה: זהו "עת לעשות לה' הפרו תורתך".

שיטה זו עשויה גם להפריך את דברי החיד"א, שהרי נאמר שהשכינה שורה בכל מניין או בכל זמן שיחיד לומר תורה. קריאת שמע נחשבת כמעשה של לימוד תורה, ועדיין חוששים למצב שבו גבר שומע שירת נשים.

ברכות ו ע"א
אמר רבין בר רב אדא אמר רבי יצחק: ...ומנין לעשרה שמתפללין ששכינה עמהם – שנאמר: 'אלקים נצב בעדת אל'; ... ומנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה ששכינה עמו – שנאמר: 'בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך'.

הפוסקים החוששים במיוחד לעניין קול אישה בזמן שאדם קורא קריאת שמע, מתפלל או לומד (ביחידות או במניין), לרוב אינם מביאים את הגמרא שלפיה יראת השכינה דוחה הרהורי עבירה כבסיס להקל בדינים אלו.

זהירות מעבר לדיני קול אישה

לרוב, דין קול אישה מתייחס רק לקול שירה. עם זאת, ישנם פוסקים הדורשים מידה נוספת של זהירות וצניעות, אפילו ביחס לקול הדיבור הרגיל של אישה בהקשרים של קדושה או במקומות קדושים. כך למשל, הרב אפרים מרגליות טוען כי אסור לאישה לומר קדיש יתום בבית הכנסת (בקהילתו, באוקראינה של המאה ה-18, כל אדם אמר את הקדיש בנפרד), בעיקר מטעמי צניעות, שכן גברים ישמעו את קולה:¹²

מטה אפרים דיני קדיש יתום ד, ח ואלף למטה ט שם
...שאינן להניח שתאמר קדיש של תפלה ואפילו] אם היא פנוי[ה] אסורה ומכ"ש א"א [ומה כל שכן אשת איש] חלילה להשמיע קולה לרבים באמירת קדיש בין בביה"כ [בבית הכנסת] בין במנין...[אלף למטה:]...דבזמן הזה דשכיח פריצותא אין לעשות כן...ואעפ"י [ואף על פי] שאין בזה משום קול באשה ערוה...

הרב אפרים מרגליות סובר כי השמעת קולה של אישה בבית הכנסת תהיה בעיה הלכתית אפילו אם אין חשש לאיסור קול אישה כשלעצמו. אך לא כל הפוסקים מחמירים בזה כל כך. למשל, ה'כנסת הגדולה' (הרב חיים בנבניסטה, מטורקיה במאה ה-17) מציג שיטה אחרת בדיון בנוגע לברכת הגומל. יש לומר את ברכת הגומל בפני מניין עשרה, והכנסת הגדולה קובל על כך שנשים אינן נוהגות לברך הגומל:¹³

מתייחס כפריצות, לפי הגמרא. למען האמת, פסיקתו מבוססת יותר על חוסר הכוונה של הגבר ועל האופי התמים של אישה השרה לעצמה, מאשר על אופיו המיוחד של שיר דתי כשלעצמו. (ניתן למצוא כאן.)
דברי חפץ עמ' 113

דכל שאינו מטה אזנו לשמוע קולה ומתכוין ליהנות ממנה אי לאו משום פריצות דזמרון גברי וענין נשי דאיכא ערבוב וקלות ראש...אם האשה היא משוררת לבדה אין קפידא...כשהו מכין לשמוע קולה בין בק"ש [בקריאת שמע] בין בשאר היום אית ביה משום ערוה אבל אם היא משוררת לעצמה [ה] שירות ותשבחות והודאות להשי"ת [להשם יתברך] בשביל הנס שנעשה לה או שהיא פועה לילד כדי להרדימו או שהיא מקוננות על מת לית ביה משום ערוה ואפילו] לק"ש [לקריאת שמע] אין קפידא...עלה בידינו דהא דאמר[נ] קול באשה ערוה היינו כשהיא הומיה ושוררת שירי עגבים ומתכוין ליהנות ממנה וכן כשזמרון נשי וענין גברי דמטה אזנו לשמוע בקולה וכל היוצא מפיה אבל אם היא משוררת לעצמה שירות ותשבחות והודאות לשמו הגדול בשביל הנס שנעשה לה או שהיא פועה לילד כדי להרדימו או שהיא מקוננת על מית דלית בהו למיחש להרהור עבירה לית לן בה...

¹² ניתן למצוא כאן. נדון באמירת קדיש באחד מן המאמרים הבאים.
¹³ ניתן למצוא כאן. נתייחס לברכת הגומל באחד מן המאמרים הבאים.

כנסת הגדולה או"ח ריט

תמה אני על מנהג העולם שנהגו שאין הנשי[ם] מברכות[ת] ברכת הגומל וירא[ה] לי דמנהג בטעו[ת]
הוא... ואי משום שצריך לאודווי באנפי עשרה ותרי מנייהו רבנן ואין כבודה של אשה לעמוד בפני
האנשים.... אין טענה זו היא מספקת לפטרה מברכה שנתחייבה בה ועוד שהרי אפשר לאשה לעמוד
בבית הכנסת של נשים [=בעזרת הנשים] ולברך ברכת הגומל וישמעו האנשים בבית הכנסת שלהם....

הן לפי המטה אפרים והן לפי הכנסת הגדולה, דיבור של אישה בבית הכנסת שאינו כולל שירה,¹⁴ אינו בעייתי
מצד קול אישה. במקום זאת, המטה אפרים אוסר על נשים לומר קדיש משיקולי צניעות. הכנסת הגדולה, לעומתו,
מתנגד לחששות מופרזים לצניעות המונעים מאישה לברך ברכה שבה היא חייבת. לדידו, עצם הישארותה
בעזרת הנשים, מקום שממנו היא נשמעת אך אינה נראית, מאפשרת לה לברך בציבור בבית הכנסת כאשר
גברים שומעים אותה ועונים לה.

קול אישה בבית הכנסת

במסגרת בית הכנסת, מתגברת הן אווירת הקדושה והן החשש שדעתנו תוסח ממנה.

נפתח את דיוננו בנוגע לקול אישה בבית הכנסת בדברי הגמרא לגבי קריאת אישה בתורה. קריאת התורה
דורשת מניין של עשרה גברים, ובימי המשנה העלייה לתורה הייתה כרוכה בקריאה התורה. בברייתא מובאת
מחלוקת האם ניתן למנות אישה כאחת מהעולים לתורה:

מגילה כג ע"א

תנו רבנן: הכל עולין למנין שבעה, ואפילו קטן ואפילו אשה. אבל אמרו חכמים: אשה לא תקרא בתורה,
מפני כבוד צבור.

אף צד במחלוקת אינו מקשר את השאלה לדיון קול אישה. חז"ל מתייחסים לחשש לכבוד הציבור (הרחבה בנושא
ניתן למצוא בסוף הסדרה על קריאה בתורה (בקרב!)). מדברי הברייתא משתמע כי איסור קול אישה אינו
רלוונטי לעניין קריאת נשים בתורה בעבור מניין גברים בבית הכנסת.

ואכן, רש"י כותב כי נשים יכולות לקרוא מגילה בעבור גברים, מבלי שהדבר יהיה חשש לכבוד הציבור או לאיסור
קול אישה:

רש"י ערכין ג ע"ב

לאותו [לרבות] נשים – שחייבות במקרא מגילה וכשרות לקרותה ולהוציא זכרים ידי חובתם.

בניגוד לכך, ספר הכלבו כותב כי נשים אינן יכולות להוציא גברים ידי חובת קריאת מגילה משום איסור קול אישה,
وهוא מעלה את האפשרות שאמירת (או אולי שירת) ברכות הדלקת נרות חנוכה בציבור עשויה גם היא להיות
בעייתית מצד קול אישה:

ספר כלבו סימן מה

והבעל עשרת הדברות [=בעל העיטור] כתב שאין נשים מוציאות אנשים בקריאתם והטעם משום דקול
באשה ערוה, ואף על גב דמדליקות נר חנוכה ומברכות לא דמי לפי שאין צורך שיהיו שם האנשים בעת
ההדלקה

הכלבו אינו מסביר כיצד שיטתו מתיישבת עם הברייתא בנוגע לקריאת התורה, אך ניתן להניח שקריאת מגילה
אכן שונה מקריאת התורה במובנים מסוימים. לדוגמה, ניתן לקרוא מגילה ללא מניין כאשר אין מניין בנמצא.

לאור הקושי לשלב את הפסיקות הללו עם ההלכות הכלליות של איסור קול אישה, הציעו הפוסקים מגוון שיטות
אפשריות, שלכל אחת מהן השלכות שונות על האופן שבו נתייחס לשמיעת קול אישה בבית הכנסת.

א. דיבור, ולא שירה – הרב אליעזר וולדנברג מציע כי הברייתא מתכוונת לקריאת התורה באופן הדומה יותר

¹⁴ לרוב גברים אומרים את ברכת הגומל ואת קדיש יתום במעין קריאה או דקלום הדומה לשירה אמיתית. אמנם אין לנו
דרך לדעת מה קרה בעבר, אך כיום בבית הכנסת נשים עשויות להגיד אותם בדרך דיבור רגיל.

לדיבור, ובלי טעמים, ומשום כך עניין קול אישה אינו רלוונטי.

שו"ת ציץ אליעזר כ, לו

אי משום קול באשה ערוה היה מותר בשעת הצורך שתקרא אשה בלי טעמים ותעלה למנין שבעה, אבל מכיון שהטעם הוא מפני כבוד הציבור, א"כ [דאם כן] אין לאשה לקרוא בציבור ולעלות למנין שבעה בכל גוונא שהוא.

שיטה זו מתיישבת עם ההסכמה ההלכתית שלפיה כאשר אישה מדברת בקולה הרגיל (גם במסגרת תפילה בבית הכנסת) אין זה שייך לדין קול אישה. עם זאת, קיימים חששות הלכתיים נוספים, ודיונו של הציץ אליעזר הוא תיאורטי ואינו מביא פסיקה מעשית. למעשה הוא מסכים עם המטה אפרים, אשר כפי שראינו לעיל דורש לנקוט במשנה זהירות בכל הקשור לדיבור נשים בבית הכנסת, גם מעבר לחששות של איסור קול אישה.¹⁵

ב. קריאה בטעמים, ולא שירה – כף החיים מציג פירוש אחר לדברי הבריי"תא. ייתכן שהלכות קול אישה אינן מתייחסות לקריאה כגון קריאת מגילה (או קריאת התורה), שכן טעמי המקרא אינם נחשבים לשירה ועל כן אינם מהווים חשש לקול אישה.¹⁶

כף החיים תרפט, יג

...לדיעה הראשונה [=שנשים מוציאות אנשים בקריאת המגילה] אין חושבין זה הקול ערוה כיון שאינו של שיר.

לפי שיטה זו, אומנם ייתכנו חששות הלכתיים אחרים, אך כאשר אישה מדברת או קוראת בטעמי המקרא בבית הכנסת אין בכך חשש לקול אישה.

ג. שירה במקום השראת שכינה – בתשובה בנוגע לברכת הגומל בבית הכנסת, מתייחס הרב עובדיה יוסף לבריי"תא על נשים הקוראות בתורה. מדבריו משתמע כי הוא רואה את הקריאה בטעמים כסוג של שירה, ומביא את דברי החיד"א בנוגע לקול אישה בבית הכנסת כדי להתיר באופן תיאורטי לאישה לקרוא בתורה כאשר אין גבר שיכול לעשות זאת.

שו"ת יחווה דעת ד, טו

ולאורה איך התירו להעלות אשה לקרות בתורה בטעמי המקרא, והרי זה כקול זמר באשה...ובע"כ [ובעל כורחך] לומר שהתירו לאשה לקרות בצבור כשאר שבעה בקיאים לקרות, משום שבמקום השראת שכינה לא חששו חכמים להרהור

הרב עובדיה מסכים עם שיטת החיד"א שלפיה המודעות לשכינה מפחיתה מן החשש להרהורי עבירה. לפיכך, הוא סבור כי ייתכן שאיסור קול אישה אינו חל בבית הכנסת, שהוא מקום שבו השראת השכינה מורגשת.

הלכה למעשה, הרב עובדיה מסתייג מלסמוך על שיטת החיד"א ולהתיר לגבר לשמוע קול אישה יחידה בבית הכנסת. משום כך, תשובתו מביאה בחשבון גורמים נוספים שאפשר לבסס עליהם היתר לנשים לברך ברכת הגומל (אפילו בעזרת הגברים, אם אין ברירה אחרת), כגון היות הברכה קצרה ונאמרת בדיבור:

שו"ת יחווה דעת ד, טו

ואני אומר שאין יצר הרע מצוי לשעה קלה כזאת [ברכת הגומל]...יש לומר שגם בנ"ד [בנידון דידן] הואיל והאשה נכנסת אך ורק לברכת הגומל ובמקום בי עשרה שכינתא שריא, (סנהדרין ל"ט ע"א), לפיכך אין לחוש לברכת הגומל באופן כזה משום פריצות. ואפילו לפי מה שכתב בספר בני יששכר שם, שבעיקר הדין יש לו מקום לפקפק על דברי החיד"א הנ"ל, נראה דהיינו לענין קול זמר של אשה, מה שאין כן בנידון דידן לענין ברכת הגומל, בודאי שלכל הדעות מותר...

¹⁵ שו"ת ציץ אליעזר יד, ז

ראינו כמה שמחמירים אפילו בקול אמירה של אשה ברבים כאמירת קדיש...ונלמד איפוא ברור לאיסור בנידוננו [=שירה מעורבת].

¹⁶ ניתן למצוא כאן. הדבר נלמד מפירושו של הרב יהודה הנקין לדברי כף החיים:

בני בנים ד, ח

והטעם שלא חששו לקול באשה ערוה בקריאת המגילה נראה... הרי שלא נאסר אלא קול של שיר או של זמר, וי"ל [ויש לומר] לדעת כל הראשונים האלה שניגון הטעמים אינו בגדר שיר או זמר ח"ו [חס וחלילה] וכן כתב בכף החיים סימן תרפ"ט אות י"ג

חזנית

בניגוד לאמירת ברכה, מצב שבו אישה משמשת כחזנית בתפילה בנוכחות גברים עשוי ליצור חשש לקול אישה או להיות מורכב מצד עניין צניעות בבית הכנסת. (כמו כן, הדבר מעלה שאלות הלכתיות אחרות שבהן נדון במאמר אחר.)

בשנים האחרונות, קהילות אחדות העלו נשים כחזניות [לפסוקי דזמרה](#) או לקבלת שבת. יש מי שהתייחסו לדברי הרב עובדיה והיחיד"א בנוגע לשאלת קול אישה, אך אף אחד לא הוציא פסק הלכה בנוגע למנהגים הללו באופן ישיר.

במהלך תפילה הנמשכת לאורך זמן, תפילה שניתן לומר בקריאה או בשירה, מתבקשת הקשבה פעילה של המתפללים וכן השתתפותם והמענה שלהם. בשונה מקריאה בתורה או במגילה, התפילה יוצרת תחושה של קשר. הגמרא משתמשת במונח "קול ערב" בתיאורה את קול החזן האידיאלי וכן בהצגתה את דין קול אישה. בתשובה שאינה קשורה לאיסור קול אישה, הרב משה שטרנבוך מתאר את תפקיד החזן:

תשובות והנהגות ה, קעג

שעבודת החזן או בעל תפלה מובהק היא לשיר הניגון בקול ערב באופן שמושך הציבור לכוון...

דברים אלו מרמזים על חלק מן המורכבויות האפשריות שתפקיד החזנית מציב בפני נשים, זאת אפילו אם נניח בצד את השיקולים הפורמליים הנוגעים להלכות קול אישה. כפי שנראה, גם הפוסקים המקילים בשירה משותפת בזמן תפילות או בשירת שירים דתיים, אינם מתירים במפורש לגבר להאזין לאישה השרה אותם לבדה, גם מחוץ למסגרת התפילה.

בקהל מעורב

כיצד יש להתייחס לשיטות הללו בכל הקשור לשירה משותפת שנועדה לתת שבח לה', בין אם בזמן התפילה ובין אם בשולחן שבת, כאשר לא כל הנוכחים הם בני אותה משפחה?¹⁷

א. שיטה מחמירה – הרב יששכר איילנבורג מחמיר בעניין גברים ונשים השרים שירים דתיים יחד, בטענה שקדושת השירים הופכת את הדבר לבעיית במיוחד.

שו"ת באר שבע באר מים חיים ג

תוכחה מגולה יפה ומעולה אדבר עם בחורים וגם בתולות זקנים עם נערים ובפרט עם נשים נשואות שהם מזמרות ומשמיעות קול שיר בזמירות בשבת עם בחורים זקנים עם נערים יחד. ואינם משימין אל לבם שהיא מצוה הבאה לידי עבירה חמורה...ודבר ברור הא דלאו דוקא ק"ש [קריאת שמע] אלא הוא הדין כל דבר שבקדושה...

הציץ אליעזר מוסיף כי לדעתו היחיד"א אינו מספק בסיס שיש בו כדי להתיר שירה מעורבת של שירים דתיים:

שו"ת ציץ אליעזר יד, ז

...בדבש לפי להיחיד"א ז"ל המדובר שם כשיש גילוי שכינה בפועל...וא"כ [ואם כן] מה מקום לבוא להקיש וללמוד משם בד"כ [בדרך כלל] לשירת אנשים ונשים יחדו בשירי קודש, שגילוי שכינה ודאי שליכא שם, ואפילו אם יש מתחילה כוונה לשם שמים ברור הדבר שלאחר מכן היא מתבטלת ויצא השכר בהפסד, והפרוץ בזה יהא עפ"י [על פי] רוב מרובה על העומד....

הציץ אליעזר מטיל ספק בהנחת היחיד"א שלפיה שירת דבורה, שבה שרתה השכינה, יכולה לשמש תקדים הלכתי כללי. אפילו קבוצה מעורבת המתחילה לשיר מתוך כוונה דתית טהורה, עשויה שלא לחוש בנוכחות השכינה לאורך זמן, ועל כן סביר להניח שהשרים ימצאו כי דעתם מוסחת בהמשך השירה, והם עלולים אפילו להגיע לידי הרהורי עבירה.

¹⁷ראו [כאן](#). התייחסנו לשאלה זו בנוגע לאיסור קול אישה במסגרת המשפחתית במאמר הראשון בסדרה, [כאן](#).

במסגרת בית הכנסת, החתם סופר אוסר על שירה משותפת של התפילות במקרה שקולות הנשים נשמעים בעזרת הגברים. הוא אף כותב כי גבר ששמע נשים שרות בזמן התפילה בבית הכנסת לא יצא ידי חובת תפילתו.

שו"ת חתם סופר חלק ה – השמטות סימן קצ
כי אנו מאמינים שכל תפלה או שבח והודאה שמתערב במחשבה היא שום הרהור אפי' [לן] באשתו לא תעלה במעלות לפני ה' [השם יתברך] ולא תקובל לפניו ומפני זה אנו מפרישי [ם] הנשי [ם] מן האנשים בבה"כ בפ"ע [בבית הכנסת בפני עצמן] שלא יבאו לידי הרהור בשעת תפלה ותהי' [ה] תפלה נדחית רחמנא לצלן... וכיון דבררנו דקול באשה ערוה א"כ [אם כן] הקול המתהלך מעזרת נשים לעזרת אנשי [ם] מעורר הרהור ובטול הכוונה בתפילה.... הנלע"ד [הנראה לפי עניות דעתי] בזה לבטל קול זמירות הנשים בבה"כ [בבית הכנסת] שלהן בשעה שהאנשי [ם] בבה"כ [בבית הכנסת] שלהם

הרב קוק כותב באופן עדין יותר כי יש לוודא שקולות הנשים לא ישמעו בעזרת הגברים כחלק משמירה על ההפרדה בין גברים ונשים בבית הכנסת:

שו"ת אורח משפט או"ח לה
ויזהרו במנהגי אבותינו הקדושים ובכל חומר האיסורים בעיני קדושת בתי כנסיות ובתי מדרשות, ויבנו את בתי הכנסיות בדרך הבנין שהיו בונים אבותינו נוחי נפש ז"ל מדור דורים, בהבדלה בין עזרת אנשים לעזרת נשים, ולא ישמע בהם קול זמר של אשה, והיה מחנינו קדוש

ב. שיטה מקילה – על אף החששות שהזכרנו, בקהילתו של הרש"ר הירש היו גברים ונשים שרים זמירות שבת יחד. בתשובתו בנוגע לשירה מעורבת במסגרת תנועת נוער ליהודים בצרפת (מובאת להלן), הרב יחיאל יעקב ויינברג מביא מספר סיבות תלויות הקשר שבשלן הדבר יכול להיות מותר:

שו"ת שרידי אש א, ע
... כי בבואי לברלין ראיתי בבתי החרדים מזמרים אנשים ונשים יחד זמירות קודש בשבת, והשתוממתי למנהג זה שהוא נגד דין מפורש... ואולם אחרי חקירה ודרישה נאמר לי כי הגאון הצדיק ר"ע [רב עזריאל] הילדסהיימר ז"ל וכן הגרש"ר [הגאון רב שמשון רפאל] הירש ז"ל בפרנקפורט על נהר מיין התירו בזמירות קודש לזמר יחד והטעם משום דתרי קלא לא משתמע וכו' שמזמרים יחד אין חשש איסור, אבל לא נחה דעתי בזה.... וחפשי ומצאתי בשדי חמד מערכת קול, שהביא בשם רב ספרדי להתיר זמירות קודש של אנשים ונשים יחד... ואח"כ [ואחר כך] ראיתי מובא בשם החיד"א בספרו דבש לפי מערכת ק', שבשעת השראת שכינה שריא לאשה לשורר וליכא משום הרהור, ועכ"פ [ועל כל פנים] יש סמך למה שהביא בשד"ח הנ"ל [בשדי חמד הנזכר לעיל], שבשירי קודש לא חיישין להרהור... ודעת המחמירים לאסור בשעת ק"ש [קריאת שמע] בכל אופן, אבל שלא בשעת ק"ש [קריאת שמע] בודאי שאינו אסור אלא כשמתכוין להנות וכדעת הרמב"ם הנ"ל [הנזכר לעיל], וא"כ [ואם כן] יש לומר שבזמירות קודש אין לחוש שיתכוונו להנות מקול אשה... יש מקום לומר, שבזמירות קודש הזמר מעורר רגש קודש ולא הרהור עבירה... יש לומר כיון שהמזמרים זמירות קודש ג"כ [גם כן] מתכוונים לש"ש [לשם שמים], כדי לעורר רגשות דתיים אצל הבנות ולטעת בלבם חיבה לקדשי ישראל, יש לסמוך על המקילים. ועי' [ו] במס' [כת] יומא ס"ט, א גבי שמעון הצדיק: עת לעשות לה' [הפרו תורתך] וכו' ובפירש"י [ובפירוש רש"י] שם....

בחיפושו אחר נימוק הלכתי שאפשר לבסס עליו שירה מעורבת של שירים דתיים, מלבד האפשרות להקל בשירה של ריבוי קולות, מסתמך הרב ויינברג על שיטתו המקלה של החיד"א בזמן של השראת שכינה, ועל ציטוט מהשדי חמד.¹⁸ כמו כן, הוא מתבסס על שיטת הרמב"ם, שלפיה אדם עובר על איסור קול אישה שלא בזמן קריאת שמע רק כאשר הוא מאזין מתוך כוונה להפיק הנאה מכך. הוא מוסיף ביסוס נוסף לעיקרון זה וכותב כי סביר שגברים המשתתפים בשירה מעורבת במטרה להלל ולשבח את ה', לא יהיו בעלי כוונה ליהנות מקול

¹⁸ ניתן למצוא כאן.

שדי חמד מערכת הקוף מב

ומדברי הרב דברי חפץ ד' קי"ג ע"ב (ד"ה עלה בידיו)... ומוסיק דכל שאינו קול של שירי עגבים ואינו מתכוין ליהנות מקולה כשמשוררת דברי שירות ותשבחות לאל יתברך בשביל נס או שפועה להרדים הילד או שמקוננות על מת לית לן בה כל דלא מכוין ליהנות מקולה.... ואף כי ודאי נכון להחמיר שלא כדברי הרב דברי חפץ הנ"ל מכל מקום אינו בסוד דברים תמוהים....

נראה כי הוא מפרש את דברי החפץ חיים באופן רחב יותר מהשדי חמד עצמו. ראו הערת שוליים 11. לעיל שיטתו של הדברי חפץ, השונה מתיאורו של השרידי אש. השדי חמד, מצדו, מתנגד לשיטה המקילה שהוא מייחס לדברי חפץ שלפיה אישה יכולה לשיר שירים דתיים ללא חשש, אף שהוא מודה כי שיטה זו מתקבלת על הדעת מבחינה הלכתית.

השרידי אש בעצמו מביע הסתייגות מסוימת מן השיטה המקילה הזו, אם כי בסופו של דבר הוא פוסק כך להלכה משום שהוא רואה במצבם של יהודי צרפת "עת לעשות לה' הפרו תורתך". על אף הסתייגותו, קהילות שבהן מתקיימת שירה משותפת בזמן זמירות השבת, בזמן התפילה, או בזמן שירת שירים דתיים באירוע או בקומזיץ, מתבססות על פסיקתו זו. (להרחבה נוספת בעניין זה, עייני בדיונונו "הימנעות משירה" [בשיעור הקודם](#).)

בנוסף לרב עזריאל הילדסהיימר, כנראה שגם הרש"ר הירש והשרידי אש, שהם קרובים יותר לזמננו, הקלו בשירה משותפת של זמירות שבת, לפחות במסגרת ביתית. הרב אליעזר מלמד מביא מספר דוגמאות, כולל של הרב עובדיה יוסף, שכלל הנראה הקל במצב שבו קול האישה נשמע אך אינו בולט בזמן שירה משותפת.¹⁹

פניני הלכה, משפחה ז, יב, הערה 4

...נוהגים שלא להקפיד על שירת הנשים שעולה מעזרת נשים (החת"ס חו"מ קצ החמיר בזה). לגבי שירי שבת במסגרת משפחתית עם אורחים, יסוד סברת המקילים מבואר בשרידי אש א, עז, וכפי שהעיד שכך נהגו במשפחות היראים והרבנים בגרמניה, ומשמע שכך נהגו גם כאשר היו אורחים בני תורה שאינם מבני המשפחה. בתחילה סברתי שהמנהג הרווח הוא שאם ישנם שם קרובים מדרגה שנייה אין הנשים שרות. אולם במשך השנים שמעתי עדויות שגם בבית רבנים מבני עדות אחרות נהגו שנשים שרות עם בני משפחה מדרגה שנייה. סיפר לי פרופ' שאול שטמפר ששבית הרב צבי פסח פרנק זצ"ל, שהיה דוד של סבא שלו, כל הנוכחים שרו זמירות שבת ביחד – גברים ונשים. כדי לאמת את זיכרונו מימי נעוריו חזר ושאל את בנו של הרב פרנק ר' אברהם ואשתו, והם העידו שאכן הנשים היו שרות, וקולן נשמע כי היו אוהבות לשיר בקול. וכן שלח לי הרב דביר אזולאי עדות שכתב לו הראשל"צ [הראשון לציון] הרב יצחק יוסף שליט"א: "בביתו של מרן אאמו"ר [אדוני אבי מורי ורבי] נהוג כל השנים שכל המשפחה משוררים בליל שבת וביומו יחד עם הגיסים וכל האחים, ואמר להם מרן, שכיון שהבת לא משוררת 'סולו', אלא קולה נבלע עם קולות כולם, אין בזה איסור, אף שקולה נשמע גם כן, והיינו בקול שאינו גובר, אלא רגיל, אך לא בטון גבוה" עכ"ל. (כיוצא בזה כתב בילקוט יוסף שבת חלק א' כך ג' עמ' שס"ח עד שע"ג).

הרב מלמד מציין גם כי מקובל להקל בקול הנשים הנשמע בעזרת הגברים מעזרת הנשים בזמן התפילה, אפילו אצל המחמירים יותר בנוגע לשירה בשולחן השבת, ככל הנראה לאור ההפרדה בין גברים ונשים בבית הכנסת.²⁰

סיכום

עיינו במגוון דעות בנוגע להלכות קול אישה בהקשרים של שירים דתיים, בזמן שנשים שרות לבדן או יחד עם גברים.

מאחר שבית הכנסת הוא מקדש מעט, שבו ענייני צניעות דורשים התייחסות מיוחדת, יש מי שלא היתירו לקול אישה יחידה להישמע בו בכלל, אפילו לא בדיבור רגיל. אחרים מסכימים כי אין חוששים לקול אישה כאשר האישה מדברת, אלא רק כאשר היא שרה. יש המתייחסים לקריאה בטעמים כאל דיבור רגיל. הרב עובדיה יוסף טוען כי ייתכן שקיים מקום להקל גם במצב שבו אישה שרה ביחידות בזמן התפילה, אך הוא עצמו אינו מיישם קולא זו באופן נרחב.

לגבי שירה משותפת של גברים ונשים, יש האוסרים אותה בכל הקשר שהוא, כולל בקומזיץ, זמירות בשולחן השבת או בתפילות בבית הכנסת. אחרים מתירים שירה משותפת בהקשרים הללו, או לכל הפחות בבית כנסת שבו יש מחיצה ושהקולות בו מתערבבים יחדיו.

בדומה לנושאים רבים הקשורים לצניעות, נורמות ומנהגים קהילתיים ממלאים תפקיד משמעותי בקביעת ההלכה

¹⁹ ניתן למצוא [כאן](#).

²⁰ בכמה מבתי הכנסת האורתודוקסיים במאה ה-20 היו קיימות מקהלות מעורבות, בעיקר בבריטניה ובחבר העמים שלה. לעיתים הן קיבלו יחס סבילי מרבנים, אך מעולם לא קיבלו הסכמה מפורשת, וכיום הן נדירות ביותר. (הרב ריימונד אפל, "מקהלות מעורבות בתפילות היהדות". באשכולות: מאמרים לזכרו את הרב רונלד לובופסקי. מלבורן: הוצאת הייבריד, 2002) ניתן למצוא [כאן](#). הרב צבי הירש חיות הביא את הגמרא בסוטה כדי לגנות מקהלות כאלה בתוקף (מנחת קנאות, ניתן למצוא [כאן](#)). מאחר שחברי המקהלה משמשים כחזנים או אפילו כזמרים בהופעה, ייתכן שהסטטוס ההלכתי שלהם דומה למי ששר סולו, אפילו אם שירת המקהלה אינה כוללת סולו לנשים. הדבר עשוי גם לגרום לכך שגברים ונשים יעמדו יחד, באופן מעורב. מצב זה שונה מהמקרה בו קולות המתפללים משתלבים אלה באלה, שבו יש מקום להקל.

למעשה המתאימה לכל קהילה.

כיצד ניתן לשמור על איזון בין צרכיהם הרוחניים של נשים לבין הלכות קול אישה?

רבות מאיתנו חוות את השירה ככלי מרכזי המשמש להבעה ולהשראה דתית. זאת במיוחד בשירה כקבוצה, או בזמן של תפילה, כאשר השירה מעוררת רגשות עזים של שמחה, צער, הודיה וכמיהה.

במאמר שכתבה לעלון לשיבה יוניברסיטי, מתארת סימה גרוסמן את עוצמתן של זמירות שבת:²¹

סימה גרוסמן, "קסם הזמירות", קול המבשר VII:1
המנגינה המוכרת מתחילה בלחש. עדיין נשמעות לחישות שיחה ברחבי החדר. חלק מהאנשים ממנים את עצמם למשתיקים. וכעבור זמן לא רב, כל החדר שר. חלק שרים בקול רם, אחרים בשקט. חלק שרים לפי המנגינה והקצב, ואחרים זייפנים נוראיים. יש גם קצת קולות שניים. סביר שאיכות השירה לא תזכה בתחרות כישרונות, אך קשה שלא להישאב אליה. ובעודי מסתכלת סביבי, אני מתחילה לשים לב לכמה דברים מעניינים. הבחורה שאני מכירה שלעולם לא תימצא מאזינה למוזיקה יהודית כעת שרה בעיניים עצומות, טופחת על השולחן מבלי משים תוך שהיא מזמרת לפי המנגינה. הבחורה שאינה נחשבת ל"כרוכית", שמגלגלת עיניים על כל הדברים ה"חמודים" שהיא טוענת שמלמדים אותה, כורכת את זרועה סביב הבחורה היושבת לצידה ומתמסרת למנגינה. אפילו הביישנית, אשר קולה כמעט ואינו נשמע, יושבת ועוקבת אחר כל מילה בברכון תוך שהיא מצטרפת בלחש לשירה. כעבור זמן מה, חלק מהאנשים נעמדים בגאווה מצרפים תנועות ידיים לשירתם. הם מנסים לגרום לאחרים להצטרף אליהם. אם האווירה תהיה סוערת במיוחד, בקרוב כל הנוכחים יעמדו על הרגליים, שקועים לחלוטין במילים ובניגונים העתיקים של זמירות השבת.

ניתן להתפלל בעוצמה רבה ובלהט גם בלי שירה. לדוגמא, התלמוד הירושלמי מתאר את תפילת הלחש של חנה כסימן לקרבת אלוקים:

תלמוד ירושלמי ברכות ט, א
שנאמר [שמואל א' א', יג] "וחנה היא מדברת על לבה רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע" והאזין הקדוש ברוך הוא את תפילתה. וכן כל בריותיו שנאמר [תהילים קב א] "תפילה לעני כי יעטף" [ולפני ה' ישפוך שיחו] כאדם המשיח באוזן חבירו והוא שומע. וכי יש לך אלוה קרוב מזה שהוא קרוב לבריותיו כפה לאוזן?

לה' אין צורך שתפילותינו ישמעו בקול, אך לעיתים אנו חשים שהדבר מעצים את יכולתנו להתחבר למילים הנאמרות ולהתרכז בהן. חווית החיבור הרוחני באמצעות שירה לאו דווקא מחייבת את האדם לשיר בקול בציבור. אך לעיתים בהחלט יש תחושה שהדבר נצרך.

ככל שהשירה במסגרת הקהילה הופכת למרכזית יותר בחיים הדתיים, כך נשים נוטות לחוש שהן מפספסות את החוויות הרוחניות הללו, לפחות בקרב קהילות שבהן גברים ונשים לא שרים יחד. בפוסט אנונימי, מתארת אישה צעירה את תסכולה בנושא:²²

קול אישה, בלוג החיים אחרי קולג' שטרן (Stern College)
התחלת שירת זמירות בשולחן השבת היא אחת הסיטואציות בהן קשה לי עם קול אישה... ישנן מנגינות מסוימות שאני אוהבת בתפילה, ובמקום לשבת בעזרת הנשים ולנסות לשלוח לחזן מסרים טלפתיים של איזה מנגינה אני מקווה שיבחר, הלואי שאני הייתי יכולה להיות זו שבוחרת את המנגינות ושופכת את ליבי בכל תו והברה... למזלי, ברוב הזמן קול אישה אינו מהווה בעיה כלל, ואני מוצאת אמצעים אחרים להביע ולבטא את אהבתי לשירה.

באופן כללי, ההלכה מצווה עלינו לאזן בין הרצון להגיע לחוויה דתית ולחיבור רוחני לבין ריסון עצמי. לעיתים קרובות דרישה זו מציבה גבולות שווים על גברים ועל נשים כאחד. למשל, בשבת איננו מנגנים בכלי נגינה בזמן התפילה אף שהם יכולים להעצים את חווית התפילה שלנו.

²¹ ניתן למצוא כאן.
²² ניתן למצוא כאן.

דין קול אישה, לעומת זאת, מוביל למצב שאינו מאוזן כאשר הנשים צריכות לנהוג באיפוק רב בעוד שגברים נהנים מחופש הביטוי. נקודה זו בולטת במיוחד בהקשרים דתיים. לאור העובדה שדין קול אישה חלים רק על גברים, ישנן קהילות ופוסקים שניסו לאפשר כמה שיותר הזדמנויות בעבור נשים לשירה במסגרת ההלכה. אחרים נקטו בשיטה הפוכה ביחס לחברה מעורבת, כדי למנוע כל עבירה אפשרית.

כיצד יכולות נשים לחוות את החוויה הרוחנית העוצמתית של שירה דתית במסגרת ההלכה? בקהילות מסוימות מתאפשרת שירה משותפת של גברים ונשים; באחרות, קבוצות של נשים ונערות יכולות לשיר יחד במקום שלא יישמעו על ידי גברים.

בעבור נשים ונערות רבות, אפילו (ואולי במיוחד) אלה המחוברות ביותר לתפילה ולרוחניות, יהיה זה בלתי נמנע לחוש תסכול מסוים בנידון. נקודה זו נותרת בגדר אתגר בלתי פתור שלא ניתן לבטלו לאלתר, אך יש להוסיף ולנסות לשפר את החוויה הנשית תוך רגישות של חברי הקהילה.

פתחנו את סדרה זו בפוסקים המתארים את מרים הנביאה כאשר היא שרה ומהללת את הקב"ה יחד עם שאר הנשים אחרי קריעת ים סוף:

שמות פרק ט"ו, כ-כא

וַתִּקַּח מִרְיָם הַנְּבִיאָה אֶחָת אֶהָרָן אֶת הַתֵּף בְּיָדָהּ וַתִּצָּאן. כָּל הַנָּשִׁים אַחֲרֶיהָ בְּתַפִּים וּבְמַחֲלֹת. וַתַּעַן לָהֶם מִרְיָם שִׁירָהּ לֵאמֹר כִּי גָאָה גָאָה סוֹס וָרֶקֶב רָמָה בָּיָם.

מדוע מקדישה התורה פסוקים נוספים לתאר את שירת הנשים באופן ספציפי? לאורך כל סיפור יציאת מצרים נחשבות הנשים לחלק מבני ישראל, אך לעיתים רחוקות הן זוכות לאזכור מיוחד.

ייתכן שפסוקים אלה באים להדגיש כי מוטב ששירת הלל ושבח תיעשה באופן נפרד, כאשר משה רבנו הוביל את הגברים ומרים הובילה את הנשים, ובכך איפשרה לנשים להביע את שמחתן והודאתן בחופשיות תוך שירה וריקוד. נקודה זו רלוונטית גם כיום: אפילו בקהילות המקפידות על איסור קול אישה כאשר החברה מעורבת, קיימות יותר ויותר הזדמנויות לביטוי רוחני מוזיקלי בקבוצות לנשים בלבד. גם בקהילות פתוחות יותר, ייתכן שנשים ירגישו משוחררות יותר ללא נוכחותם של גברים.

אולי לשם הדגשת הדחף הייחודי והעוצמתי הקיים בנשים להלל ולשבח את ה' בשירה, כותב רש"י:

רש"י שמות ט"ו, כ

בתפנים ובמחלות – מובטחות היו צדקניות שבדור שהקדוש ברוך הוא עושה להם נסים והוציאו תופים ממצרים.

עוד לפני שנגאלו ממצרים, היו נשים מוכנות לשיר ולהלל. בתנ"ך מתוארים קולותיהן של נשים בזמן שירי שמחה וקניות אבל. השירה היא אופן ביטוי נשי אותנטי לעבודת ה'.

אילנה סובר, עורכת ב'דרכיה', כותבת זאת כך: "כנשים, אנו לעיתים דומות למרים, ושרות מתוך שמחה כקבוצה נפרדת. לעיתים, בהתאם למנהגי קהילותינו, אנו עשויות להידמות לדבורה ולשיר יחד עם ברק בקבוצה מעורבת. ולעיתים, לא תמיד מרצון, אנו מוצאות את עצמינו נדמות לחנה, אשר קולה לא נשמע על ידי עלי, אך בהחלט הביע את הקשר העמוק שלה לבוראה. על כל חברי קהילותינו, ללא קשר למינם, לזכור את המשמעות הפוטנציאלית של כל אחד מן המצבים הללו בהתייחסותם לשאלות העולות בנוגע לאיסור קול אישה."

העמקה נוספת

- הבר, הרב שמואל. את צנועים חכמה, כרך ב. קרני שומרון, 2007.
- הנקין, הרב יהודה. להבין את הצניעות. ירושלים: הוצאת אורים, 2008.